

УДК 316.4(477):2-673:323:22

Роль церкви в подіях Майдану: на матеріалах інтерв'ю

В.В. ЧУБАРКО

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
E-mail: viktorija.chubarko@gmail.com**Авторське резюме**

У представленій статті автором розглядається роль Церкви в подіях Майдану впродовж листопада 2013-лютого 2014 рр. Українська Революція Гідності дала можливість церквам різної конфесійної приналежності визначитися щодо своєї участі у соціально-політичному процесі, продемонструвати відповідність проголошеного церквою соціального вчення конкретній практиці його реалізації. Переважна більшість церков і релігійних організацій України адекватно відповіла на виклики епохи, вийшовши на Майдан разом із своїм народом, із віруючими своєї конфесії і надаючи їм духовну, молитовну та іншу підтримку. Стан розробки даної проблеми спонукав автора доповнити загальну картину локальним опитуванням, яким охоплені саме рядові духовники українського народу, що мають особливу думку з приводу подій Майдану.

Аналізуються результати якісного дослідження, цільову групу якого склали священники Української Православної Церкви Київського Патріархату, Української Православної Церкви Московського Патріархату, Української Греко-католицької Церкви, Церкви Євангельських християн-баптистів. Визначається ставлення Церкви до Майдану як до важливого суспільного явища, досліджується, яким чином Церква долучилася до майданного протесту українського народу, а також акцентується увага на висновках, які зробила Церква з подій Революції Гідності.

Ключові слова: Майдан, Революція Гідності, церква, громадянське суспільство, нація.

The role of the church in the time of the Maidan: from the interview

V.V. CHUBARKO

Lesya Ukrainka eastern european national university, Lutsk, Ukraine,
E-mail: viktorija.chubarko@gmail.com**Abstract**

In the article, the author analyzes the article is concerned with the events of the Maidan dating from November 2013 and coming to an end in February 2014. Advantages Ukrainian revolution has enabled the churches of different religious affiliation decide on their participation in social and political processes to demonstrate compliance proclaimed church social teaching practice specific implementation. The vast majority of churches and religious organizations of Ukraine responded adequately to the challenges of the era, coming on Independence Square with his people, with his faithful confession and giving them spiritual, prayer and other support. Status of this problem prompted the author to complement the overall picture of the local survey, which covered just ordinary Chaplain of the Ukrainian people, with a special view on events Maidan.

A review of the qualitative research findings, which task force consisted of priests from the Ukrainian Orthodox Church of the Kyivan Patriarchate, the Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate), the Ukrainian Greek Catholic Church, and the Church of Evangelical Christian Baptists is carried out. The article determines an attitude of the church towards Maidan as an important social phenomenon; studies the manner in which the church came in on Maidan's antiregime protest of Ukrainian nation; and also places an emphasis on conclusions that the church drew from the events of the Revolution of Dignity.

Key words: Maidan, the Revolution of Dignity, church, civic society, nation.

Постановка проблеми. Під час подій Майдану впродовж листопада 2013 - лютого 2014 років перед Церквами постав вибір: або підтримати існуючу на той час владу, або активно долучитися до побудови нового громадянського суспільства, за яке повстали українці. Важливим дослідницьким елементом виступає ставлення Церкви до подій, що відбувалися, а також з'ясування, як саме вона підтримувала людей на Майдані. Актуальністю дослідження виступає особлива роль Церкви в подіях Майдану, адже саме з релігією і церквою українці

пов'язують духовно-моральні цінності в суспільстві. Важливим фактором, що впливав на протестну поведінку людей, була особиста присутність на Майдані священників різної конфесійної приналежності. Події, які відбулися на Майдані, кинули виклик всім українським церквам, які в різній мірі зуміли дати адекватні відповіді. Але переважна більшість релігійних організацій України, підтримуючи своїх громадян, обрала шлях міжконфесійних порозумінь, солідарності, єдності і активної взаємодії.

© В.В. Чубарко, 2015

Аналіз досліджень і публікацій. Варто відмітити, що про роль Церкви в подіях Майдану вже написано багато. Серед перших дослідників можна назвати відомих експертів суспільно-релігійної сфери, які постійно висловлювалися на цю тему. Їхні перші враження зібрані в щойно виданій книзі «Майдан і Церква: Хроніка подій та експертна оцінка» (2014). Зібрані цікаві документи, в яких зафіксована реакція церков та релігійних організацій на початок Майдану, його перебіг, на стратегію і тактику влади, громадськості. Глибокі і всесторонні осмислення ще очікуються, але увага до даної теми таких науковців, як В. Єленський, О. Саган, Л. Филипович, Ю. Чорноморець, О. Горкуша, О. Недавна, Т. Грушева, С. Здіорук та інших говорить про те, що є потреба вчасно й адекватно проаналізувати події Майдану та участь в них церков, і не тільки українських, дослідити позицію церков не тільки на рівні їх очільників, але й простих віруючих, парафіяльних священиків, звичайних пасторів.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні міри участі Церкви в подіях Майдану, а також аналізі висновків, які зробила Церква з майданівських подій.

Для цього необхідно вирішити ряд наступних завдань:

- з'ясувати, чи визнає Церква існування Майдану як суспільного явища;
- дослідити, чи підтримувала Церква Майдан;
- проаналізувати, які висновки зробила Церква з подій Майдану.

Виклад основного матеріалу. Високу оцінку діяльності української Церкви під час Майдану давали самі віруючі, політичні і громадські діячі, науковці, журналісти, експерти. На думку відомого релігієзнавця Людмили Филипович, на Майдані народилося екуменічне поняття «наша українська церква», яка не фокусувалася на конфесійних або на церковно-інституалізаційних особливостях. Ніхто, як правило, не запитував, до якої церкви належить та чи інша молитовна палатка, священик якої юрисдикції править в ній [3, с.46]. Знаний теолог і філософ Юрій Чорноморець зауважує, що на Майдані гостро відчувалася потреба в релігійному факторі як об'єднуючому. Коли звучать націоналістичні гасла, це неприємно для одних, коли звучать гасла занадто ліберальні – неприємно для інших, а коли звучать релігійні молитви, коли йде звернення до трансцендентного захисту, це менше всього викликає внутрішній супротив людей [3, с.59].

Досліджуючи документи, в яких продемонстрована реакція Церков на події листопада 2013 - лютого 2014рр., варто проаналізувати звернення першоєрархів різних конфесій до громадськості, які були у відкритому доступі.

В офіційному зверненні Святійшого Патріарха Кирила до Російської Православної Церк-

ви у зв'язку з Майданом йдеться про те, що Церква занепокоєна подіями, що відбуваються в Києві, а також у деяких областях України. Церква молиться за мир та припинення громадянської війни [4]. Варто відмітити, що Церква засуджує громадянську непокору українців, які мирно повстали на захист своїх людських прав, проти влади злочинців.

Опонентом до офіційної версії Московського патріархату про події на Майдані виступає Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, який у листі до Вселенського Патріарха Варфоломія заперечує наявність в Україні громадянської війни, а також звертає увагу на те, що відбулася «Революція гідності», яка повстала проти диктатури злочинної влади. Церква активно виступала за мирний характер врегулювання конфлікту, постійно закликала до діалогу та пропонувала послуги посередника [5].

Глава УГКЦ Блаженніший Святослав Шевчук у своєму відеозверненні до народу України закликає зупинити кровопролиття, а мітингувальників повернутися до мирного характеру протестів. Також він звертає увагу на те, що ніколи насилля не було способом будівництва вільної, незалежної держави. Він виступає з закликом до влади прислухатися до українського народу і не використовувати проти нього насильство і репресивний механізм [1].

В офіційному зверненні Ради Євангельських Протестантських Церков України йдеться про категоричне засудження фактів насилля та особливої жорстокості по відношенню до учасників мирних акцій протесту тими представниками влади, які навпаки покликані захищати конституційні права громадян. Так само неприпустимим є організація і потурання провокаціям, спрямованих на радикалізацію громадських протестів та фізичних зіткнень [2].

Відомий політик та експерт Віктор Єленський, говорячи про роль Церкви в ситуації 2013 року, стверджує, що Церкви - найбільш організовані інституції в українському громадянському суспільстві. Вони всюди наполегливо присутні, присутні конструктивно. Хтось із ієрархів поводить себе більш гідно, хтось менш, але в цілому їх конструктивна позиція - це важливий елемент у сьогоденній реальності. Якщо розглядати Церкву як громадську організацію, то вона проявила себе дуже достойно [3,с.108]. Також Віктор Єленський звертає увагу на те, що Церква могла б зіграти роль посередника у суспільному діалозі між владою і опозицією під час Майдану, але на момент початку суспільно-політичного конфлікту влада демонстративно не хотіла слухати, коли до неї зверталися Церкви, громадські діячі, лідери громадської думки [3,с.107].

Уточнюючи і деталізуючи участь Церкви в громадянському протесті українців наприкінці

2013-початку 2014 рр., вирішено було провести якісне дослідження «Позиція Церкви щодо її участі в подіях Майдану». Цільову групу склали священники Української Православної Церкви Київського Патріархату (УПЦ КП), Української Православної Церкви Московського Патріархату (УПЦ МП), Церкви Євангельських християн-баптистів (ЄХБ), Української Греко-католицької Церкви (УГКЦ). Дане локальне міні-опитування методом глибинного інтерв'ю стосувалося представників християнських церков м. Луцька (серпень-вересень 2014р. Охоплено 4 особи).

Матеріали зберігаються в аудіозапису, які розшифровані і існують як текст інтерв'ю. Знаходяться в архіві Лабораторії соціологічних досліджень Інституту соціальних наук Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк, пр. Волі, 13, каб.210).

Інтерв'ю були проведені за такими блоками:

1. Ставлення Церкви до Майдану а саме:

- характеристика Майдану як важливого суспільного явища (виявлення особливостей ставлення до Майдану представників різних конфесій);

- з'ясування, чи допомагала Церква Майдану (якщо допомагала, то як саме);

- визначення ролі священників на Майдані (чи впливали вони на поведінку людей).

2. Висновки, які зробила Церква з подій Майдану:

- характеристика постмайданівського середовища (чи дотримується сучасне суспільство «майданівських ідеалів»);

- визначення ролі Церкви в налагодженні суспільних відносин у постмайданівському середовищі (визначення нових суспільних пріоритетів Церквою);

- предмет опіки Церкви в умовах соціально-політичних перетворень, спричинених подіями Майдану.

Однією з гіпотез дослідження було припущення, що Церква активно підтримувала Майдан упродовж листопада 2013-лютого 2014 років.

Отримані дані, зокрема про характеристику Майдану як важливого суспільного явища, свідчать про те, що всі волинські представники церков визнають його визначальну роль у новітній історії України.

Роздумуючи над значенням Майдану, священник УПЦ МП вважає, що в процесі протестування «люди почали здобувати незалежність, хоча всі думали, що живуть в незалежній країні». Продовжуючи цю думку, священник УПЦ КП зазначає, що Майдан завжди був у природі українства. Він окреслює розуміння Майдану, як «самоорганізацію простих людей, яким обридла ситуація навколо них», як внутрішнє неприйняття зовнішньої реальності, як «етнічне

українське явище, яке почалося ще з часів козащини». Слід звернути увагу, що священник УПЦ МП виступає проти кровопролиття і вважає громадянським обов'язком уболівання за долю Батьківщини. Також обидва священники зауважують, що «Церква молилася за людей на Майдані».

Проаналізувавши відповіді священника УГКЦ, слід зазначити, що він розуміє Майдан як «частину суспільства і суспільного життя», яка уособлювала внутрішній протест, бажання щось змінити. «Майдан виник з вини всіх громадян, які тим чи іншим чином долучалися до корупції та незаконних дій в процесі суспільного життя», - зауважує священник.

Для пресвітера ЄХБ Майдан став тим часом і місцем, де «народилася нація», тобто «люди почали самоусвідомлювати себе українцями». Майдан згуртував людей, тим самим здійснивши поклик людей до Бога як вищої морально-духовної цінності. На думку протестантського лідера, «багато з церков виявилися неготовими до подій, що відбувалися на Майдані».

Отже, можна зробити висновок, що церкви різних конфесій визнали Майдан як важливе позитивне суспільне явище, як таку подію, де народ об'єднався незалежно від конфесійної приналежності, але з вірою і надією на Бога, на основі спільних національних і демократичних цінностей.

Важливим критерієм для оцінки участі Церкви в подіях Майдану є з'ясування, чи підтримувала церква Майдан впродовж листопада 2013-лютого 2014 років.

Священник УПЦ МП стверджує, що участь Церкви полягала в заклик до об'єднання, до мирних форм протесту, до підтримки людей, з якими церква має бути разом і з якими говорити на «їхній» мові. Покликання Церкви – надавати духовну підтримку, допомагати нужденним, потребуючим, пораненим. Але в той критичний момент протистояння церква вийшла за межі своїх звичайних функцій і втрутилася в політичну сферу: церква закликала владу до переговорів з представниками народу, громадськими і політичними лідерами. Слід зазначити, що цієї думки також дотримується священник УГКЦ, який наголошує, що Церква неодноразово зверталася до влади з закликом щодо припинення кривавих дій на Майдані.

Священник УПЦ КП звертає увагу на той факт, що Церква здійснювала підтримку з «священницьких низів», велика кількість священників перебували на Майдані особисто, своєю присутністю «облагороджували» і «одухотворювали» Майдан і демонстрували жертвність заради справедливості. Також на факт особистої присутності священників на Майдані звертає увагу і священник УГКЦ, адже «присутність духовної особи сприяє порядності, вірі і нагадує, що людина - духовна істота, любов, доброта, милосердя, істини Церкви на Майдані».

ні», він зазначає, що «Церква мусить говорити, що є зло, а що є добре, бо це частина народу».

Підкреслюючи роль молоді в подіях Майдану, священник УПЦ КП зазначає, що «молоді люди підняли високу планку», тому що всі миряться з тим, що відбувається, а вони повстали, щоб показати, що здатні виправити ситуацію на краще самостійно, без допомоги влади чи чиновницького апарату. Доволі несподіваною для невіруючих, але абсолютно церковною для віруючих людей є думка священника про те, що «найбільше, що Церква може зробити проти несправедливої влади, – перестати за неї молитися».

Слід зазначити, що позиція православних церков щодо підтримки Майдану багато в чому збігалася з позицією протестантів. Пресвітер ЄХБ зазначає, що Церква виявляла підтримку молитвою за Україну, забезпечувала продуктами харчування, роздавала Євангелії, а також організувала видавництво «Молитовного вісника Майдану», де публікувалася найсвіжіша інформація про події, які відбувалися на Майдані. Слід також зазначити, що Церква збирала кошти пораненим та встановлювала молитовні намети, де всі небайдужі громадяни могли долучатися до богослужіння.

Отже, можна зробити висновок, що Церкви активно підтримували Майдан. Вони надавали не лише духовну і молитовну підтримку, а й матеріальну. Церкви активно долучилися до побудови нового громадянського суспільства, що засновувалося на християнських цінностях.

Таким чином, аналіз відповідей на запитання першого блоку інтерв'ю засвідчив досить високу обізнаність та залученість священників різних конфесій у подіях Майдану. Церква висловлює підтримку громадянам, які активно боролися за краще майбутнє, а також звертає увагу на те, що засуджує насильницькі дії проти громадян і закликає всіх до молитви.

Досліджуючи питання про висновки, які зробила Церква з подій Майдану, слід звернути увагу на перспективи втілення «майданівських цінностей» у соціумі.

Священик УПЦ МП дотримується думки, що проголошені Майданом цінності знайдуть своє місце в сучасному суспільстві. Він відзначає ту роль, яку зіграла Небесна Сотня, «люди, які постраждали, дійсно, йшли за ідеєю». Завдяки цим подіям виявилось, що є «моменти в нашому житті, над якими треба працювати». Вся громадськість побачила, що таке незалежна Україна, прагнення українців до свободи, до справжньої волі. Після Майдану, зазначає священник, «народилася нова нація, молоді люди, котрі розуміють, що треба слухатися голосу Церкви, бути в Церкві, бути під покровом Божим і вболівати за долю нашої Батьківщини, по-справжньому вболівати, не лише сидіти на дивані і в соціальних мережах, а своїми діями про це свідчити».

Представник УПЦ КП не робить остаточних висновків, щодо втілення «майданівських цінностей» в соціумі, а наголошує, що «Майдан приніс зміни, але їх легко втратити, якщо нічого не робити». Також він зазначає, що причиною всьому є зло. Бо добро є таким поняттям, яке здобуто, і все, воно є, «його треба виборювати, треба виховувати, треба боротися за добро». Саме завдяки цьому протистоянню була отримана можливість побудувати новому державу і самих себе.

На думку священника УГКЦ, цінності, які всі визначили для себе, були, можливо, ідеалізованими, але незмінним було те, що «всі хотіли змін і це найважливіший ідеал, який, напевно, залишиться». Але мало хто з людей усвідомлював, що не можна за допомогою Майдану змінити те, що нашарувалося протягом десятиліть. Також він зазначає, що саме в Майдані «кожна людина відповідно до свого статусу, до свого рівня, свого інтелекту бачила якісь майбутні зміни в державі».

Пресвітер ЄХБ висловлює великі сподівання, що здобуті Майданом цінності все ж стануть для суспільства орієнтирами на майбутнє. Реалії зараз показують, що далеко не всі схвалюють люстраційні процеси, якщо їх можна так назвати, тому що вони відбуваються не так, як того «хотів Майдан», «далеко не всі ті люди, яких хотів бачити Майдан при владі, дійсно, зараз там».

Отже, можна зробити висновок, що «майданівські цінності» знайшли своє місце в сучасному суспільстві, можливо, вони були надто ідеалізованими під час самих подій, але, на думку священників, кожен відчув себе громадянином своєї країни і Церква виступила суспільно-значущим чинником в формуванні нових духовних орієнтирів соціуму.

Звертаючись до питання визначення Церквою пріоритетів з метою налагодження суспільних відносин у постмайданівському середовищі, слід зазначити, що представники всіх конфесій залишають за Церквою провідне місце у взаємодії суспільство-держава.

На думку священника УПЦ МП, до голосу Церкви обов'язково потрібно прислухатися. Він стверджує, що необхідно в структуру навчально-виховного процесу долучати заняття з «Християнської етики», адже це дасть змогу збільшити «потік моральності», а також формуватиме моральні засади всього суспільства.

Схожої позиції дотримується священник УПЦ КП, який звертає увагу на те, що порядність, правда, чесність, гідність – це речі, які зараз у такому чисто зіпсованому суспільстві нові, були далеко не новими, і саме Церква повинна про них нагадувати, бути в структурі виховного процесу. Майдан не приніс «якихось нових відумок», а «повернув українців до основоположних, катехитичних речей».

Священик УГКЦ відстоює думку про те, що

«Церква повинна слідкувати і роз'яснювати, як повинна робити сьогодні людина». Церква покликана бути не караючим органом, а координуючим, «церква може повчати, може переказувати, може передавати голос Божий», який сьогодні має бути зрозумілим для керівників, політиків, які мають також чимось користуватися у своїх визначеннях політичних методів, політичного курсу.

Пресвітер ЄХБ наголошує на тому, що Церква не повинна відокремлюватися від держави, тому що в процесі їхньої взаємодії буде привертатися більше християнських цінностей, моралі, етики. Цікавою думкою баптиста є положення про те, що наша держава позиціонує себе як світська, тому «цінності в серцях людей були нехристиянські», що свідчить про опозицію в християнській свідомості світськості і релігійності. Отже, на основі отриманих відповідей можна зробити висновок: Церква має бути активним учасником взаємодії суспільних і політичних інститутів, пропагувати християнські цінності як на індивідуальному рівні окремо взятого прихожанина, так і в моменти складних суспільних перетворень на рівні всієї спільноти.

У процесі дослідження важливим питанням також було визначення предмета опіки Церкви в умовах побудови громадянського суспільства. Священники всіх конфесій сходяться в єдиній думці, що людина, будучи найбільшою цінністю, і є головним предметом опіки. Але при цьому слід враховувати, на думку пресвітера ЄХБ, що в фундаментальних засадах побудови громадянського суспільства повинні бути християнські цінності, а не гуманістичні – Бог у центрі, а не людина. Відповідно покликання Церкви – впливати на людей, змінюючи їхній світогляд, їхнє переконання, бачення світу. Тобто, зі зміни індивідуальної починаються суспільні зміни, в тому числі і політичні.

На відміну від священника УПЦ МП, який вважає, що Церква має опікуватися і суспільством, і політичною сферою, тому що «політики теж люди», представник УПЦ КП відстоює тезу про те, що Церква не повинна втручатися в політичну сферу, адже вона дає «духовні орієнтири, формує моральність цілого народу».

Священник УГКЦ акцентує увагу на тому, що «політики повинні займатися політикою», а «Церква повинна нести соціальне, духовне служіння». Зазначається, що станом на сьогодні прихожанами Церкви є різного роду професійно-орієнтовані групи населення, що є потужною інтелектуально-вольовою силою, здатною оцінити ситуацію, що відбувається в країні, і для цього необов'язково бути заполітизованою, щоб допомагати державі поширювати свою владу.

Висновки. Підсумовуючи, можна сказати, що Церква відіграла провідну роль у подіях Майдану. Всі конфесії визнали Майдан як важливе для формування української нації суспільне явище. Церкви старалися максимально підтримувати народ молитовно, особистою присутністю священників, допомагати матеріально. Події Майдану засвідчили готовність Церкви стати посередником у відносинах влади та суспільства. Досить важливою залишається участь Церкви в налагодженні суспільних відносин в постмайданівському середовищі. Слід зазначити, що події листопада 2013-лютого 2014 рр. мали зворотний вплив на різні конфесії, про що свідчить не тільки реакція перших осіб церков, їхньої ієрархії з осудом дій влади та підтримки протестуючих, захист позиції громадян в часи гострого суспільного протистояння, але й бажання великої кількості священників особисто долучитися до подій Майдану. Все це сприяло формуванню в суспільстві нового погляду на Церкву як на активний суб'єкт історичного розвитку України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Відеозвернення глави УГКЦ Святослава Шевчука до народу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?glava_ugkts_zaklikav_zupiniti_krovoprolittya&objectId=400560
2. Звернення Ради Євангельських Протестантських Церков України до Українського народу з приводу останніх суспільних подій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.repcu.org/?p=441>
3. Майдан і Церква: Хроніка подій та експертна оцінка [Текст] / За ред. Л.О. Филипович, О.В. Горкуші. – К.: СаммітКнига, 2014. – 656 с.
4. Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к полноте Русской Православной Церкви в связи с событиями на Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3575247.html>
5. Письмо Патриарха Киевского Филарета Вселенскому Патриарху Варфоломею [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/ru/patrposlania/5375-lyst-patr-bartholomew.html>

Стаття надійшла до редакції 14.04.2015

REFERENCES:

1. Videozvernennya glavy` UGCCz Svyatosalva Shevchuka do narodu Ukrayiny (Video message head of the UGCC Svyatoslva Shevchuka to the people of Ukraine). Regime to access: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?glava_ugkts_zaklikav_zupiniti_krovoprolittya&objectId=400560.
2. Zvernennya Rady` Yevangel`s`ky`x Protestants`ky`x Cerkov Ukrayiny` do Ukrayins`kogo narodu z pry`vodu

ostannix suspil'ny`x podij (Appeal Board Evangelical Protestant Churches of Ukraine to the Ukrainian people about recent public events). Regime to access: <http://www.repecu.org/?p=441>.

3. Majdan i Cerkva: Xronika podij ta ekspertna ocinka (Euromaidan and the Church: Chronicle and expertise / Za red. L.O. Fy`ly`povy`ch, O.V. Gorkushi. – K.: *SammitKny`ga*, 2014. – 656 p.

4. Obrashheny`e Svyatejshego Patry`arxa Ky`ry`lla k polnote Russkoj Pravoslavnoj Cerkvy` v svyazy` s sobyty`yamy` na Ukray`ne (Address of His Holiness Patriarch Kirill to the fullness of the Russian Orthodox Church in connection with the events in Ukraine). Regime to access: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3575247.html>.

5. Py`s`mo Patry`arxa Ky`evskogo Fy`lareteta Vselenskomu Patry`arxu Varfolomeyu (Letter of Patriarch Filaret of Kiev to the Ecumenical Patriarch Bartholomew). Regime to access: <http://www.cerkva.info/ru/patrosplania/5375-lyst-patr-bartholomew.html>

Чубарко Вікторія Василівна – асистент

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Адреса: 43025, м. Луцьк, пр. Волі, 13

E-mail: viktoria.chubarko@gmail.com

Chubarko Viktoria Vasylivna – assistant

Lesya Ukrainka eastern european national university

Address: 13, Voli Av., Lutsk, 43025, Ukraine

E-mail: viktoria.chubarko@gmail.com